2022

UGC CARE LISTED
ISSN No. 2394-5990

इतिहासाचार्य वि. का. राजवाडे मंडळ, धुळे
या संस्थेचे त्रैमासिक

।। संशोधक ।।

पुरवणी अंक ७ – डिसेंबर २०२२ (त्रैमासिक)

• शके १९४४ • वर्ष : ९० • पुरवणी अंक : ७

संपादक मंडळ

• प्राचार्य डॉ. सर्जेराव भामरे • प्रा. डॉ. मृदुला वर्मा • प्रा. श्रीपाद नांदेडकर

अतिथी संपादक

• डॉ. गिझाला हाश्मी • डॉ. सिद्धार्थ हरिदास मेश्राम • प्रो. मोहम्मद असरार

* प्रकाशक *

श्री. संजय मुंदडा
कार्याध्यक्ष, इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे ४२४००१
दूरध्वनी (०२५६२) २३३८४८, ९४०४५७७०२०

कार्यालयीन वेळ
सकाळी ९.३० ते १.००, सायंकाळी ४.३० ते ८.०० (रविवारी सुट्टी)

मूल्य रु. १००/-
वार्षिक वर्गणी रु. ५००/-, आजीव वर्गणी रु. ५०००/- (१४ वर्षे)

विशेष सूचना : संशोधक त्रैमासिकाची वर्गणी चेक/ड्राफ्टने
'संशोधक त्रैमासिक राजवाडे मंडळ, धुळे' या नावाने पाठवावी.

अक्षरजुळणी : सौ. सीमा शिंत्रे, वारजे-माळवाडी, पुणे ५८.

महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळाने या नियतकालिकेच्या प्रकाशनार्थ अनुदान दिले आहे. या नियतकालिकेतील लेखकांच्या विचारांशी मंडळ व शासन सहमत असेलच असे नाही.

मराठी साहित्यात अनुस्यूत मानवतावादी मूल्ये : एक परीक्षण

प्रा.डॉ. विजय रुपराव राऊत
सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग
श्री पंढरीनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय,
नरखेड जि.नागपूर पिन- ४४१३०४
मो. ९८५०२३६८७९, ई-मेल-parambiraut@gmail.com

सारांश (abstract) :

मराठी साहित्यातील परंपरागत विचारसरणी दूर सारून अखिल मानवासाठी कल्याणकारी, उन्नयनात्मक वैचारिक मूल्यांची पेरणी होणे हे मराठी साहित्याचे निरोगी लक्षण ठरते. दिवसेंदिवस मानवता नष्ट होत चाललेल्या समाजात इष्ट, नैतिक बीजांची रुजवण होणे अत्यावशक होते; ती काळाची गरज मराठी साहित्याने सामाजिक, कालिक भान ठेऊन पूर्ण केली ही कृती साहित्याची सार्थकता व समर्थकता दर्शवणारी ठरते. मराठी साहित्यिकांना मानवतावादाची उपयोगिता लक्षात येऊन त्यासाठी त्यांनी केलेली साहित्यनिर्मिती खरोखरच मानवी अभ्युदय साधण्यासाठी महत्त्वाची आहे.कथा, कविता, कादंबरी, नाटक इत्यादी साहित्यप्रकारांतून झालेले मानवी सर्जन उल्लेखनीय आहे.

बीजशब्द : मानवतावाद, मानवी मूल्य

प्रस्तावना :

मराठी साहित्य सर्वसमावेशक आहे.त्यात भारतीय तत्त्वज्ञानावरोबरच परकीय तत्त्वज्ञानाचाही समावेश झालेला आहे. जे-जे चांगले, समाजहितकारक, मानवी कल्याणाला उपयोगी त्या-त्या सर्व तत्त्वज्ञानाचा समावेश मराठी साहित्यात अंतर्भूत झालेला दिसतो.त्यात विविध वाद, मूल्ये, विचारसरणीचा समावेश होतो. या सर्वसमावेशक वृत्तीमुळेच मराठी साहित्याचा उत्तोरोत्तर विकास होताना दिसतो.

मानवतावाद हा मराठी साहित्याचा स्थायीभाव आहे,असे म्हटले तरी ते अतिशयोक्ती होणार नाही. संत ज्ञानेश्वरांपासून आजच्या युगापर्यंत हा मानवतावाद अधिकाधिक विस्तारात गेलेला दिसतो. संत ज्ञानेश्वरांचे ज्ञानेश्वरीतील पसायदान म्हणजे संपूर्ण मानवजातीच्या कल्याणासाठी केलीली प्रार्थना ठरते.

"जे खळांची व्यंकटी सांडो । तया सत्कर्मी राती वाढो
भूतां परस्परे जडो मित्र जीवांचे ।।
दुरितांचे तिमिर जावो । विश्व स्वधर्मे सूर्ये पाहो
जो जे वांछील तो ते लाहो । प्राणिजात ।।"
(पसायदान,संत ज्ञानेश्वर)

ही संत ज्ञानेश्वरांची प्रार्थना अखिल मानवजातीच्या कल्याणाचा जाहीरनामा ठरतो. मानवाच्या सुखासाठी, आनंदासाठी, कल्याण-साहचर्याकरिता मागितलेले हे पसायदान म्हणजे मराठी साहित्यात मानवतावाद दृढ करणारी महत्त्वाचे वटीत आहे.

मराठी साहित्यात प्रतिबिंबित झालेले मानवतावादाचे स्वरूप :

मानवतावादाची कास धरणारे महत्वाचे कवी म्हणजे आधुनिक मराठी काव्याचे जनक केशवसुत हे होत. केशवसुतांनी परंपरागत काव्याला आधुनिकतेकडे नेले. आपली कविता निव्वळ सौंदर्याची कविता न ठेवता तिला सामाजिक आशयाची जोड दिली, त्यांची कविता दलित, गरीब, शोषितांच्या जीवनाचा वेध घेणारी ठरली. 'स्फूर्ती', 'तुतारी', 'अंत्यजाच्या मुलाचा पहिला प्रश्न'इ. कविता मानवतावादाचा पुरस्कार करणाऱ्या कविता आहेत.

"वल्हीची मग नौका करुनि व्योमसागरावरी जाऊ
उडुरत्ने या गरीब धरेला तेथुनि फेकुनि देऊ"
('स्फूर्ति' केशवसुत)

'स्फूर्ती' या कवितेतील केशवसुतांच्या या ओळी 'गरीब' धरेची चिंता करताना दिसतात. गरिबांच्या कल्याणाकरिता ते देवांशी सुद्धा झगडण्याची भाषा करताना दिसतात. "नव्या युगाचा शिल्पकार अखेरीस मानवच आहे याची त्यांना प्रखर जाणीव होती. त्याकरिता आवश्यक असणारी संस्कारित उच्च दर्जाची विचारशीलाता केशवसुतांजवळ होती."[१] केशवसुतांना मानवतावादी मूल्यांची जोपासना देवापेक्षाही महत्वाची वाटते.यावरून केशवसुतांच्या मानवतावादी विचाराची व्यापकता सिद्ध होते.

कुसुमाग्रजाची कविता माणसाच्या अवतीभवतीचे, त्यांच्या गंभीर प्रश्नांचे रेखाटताना दिसतात.धगधगीत वास्तव रेखाटन करणारी कविता असे कुसुमाग्रजांच्या कवितेचे वर्णन करता येईल. भांडवलशाहीत मजुरांचे होत असलेले शोषण त्यांना अमान्य आहे. म्हणूनच त्या शोषणाविरुद्ध लढण्याची भाषा त्यांची कविता करते. मानवी मूल्यांची होत असलेली होळी

ISSN No 2394-5990

त्यांना उद्विग्न करते. कुसुमाग्रजांची कविता काळाचे भान ठेऊन तेच "स्वतःच्या राष्ट्राच्या सीमा ओलांडून तिने सगळ्या मानवजातीच्या सुखःदुःखाशी आपले नाते जोडले."[2] भांडवलशाही संकटात सापडलेला माणूस 'हिमलाट', 'आगगाडी आणि जमीन', 'आहि-नकुल', 'जा जरा पूर्वेकडे', इ. कवितांमधून चितारलेला आहे. माणसाला आपल्या स्वार्थासाठी गुलाम बनविणाऱ्या वृत्ती-प्रवृत्तीवर कुसुमाग्रजांची कविता तुटून पडते. त्याचप्रमाणे अनिलांची 'मानवता' ही कविता प्रखर मानवतावादी दृष्टीकोनाचा पुरस्कार करताना दिसते.

विसाव्या शतकाच्या मध्यापर्यंत मराठी साहित्यातील मानवतावादी दृष्टी विकसित झालेली दिसते. साहित्यात या काळापर्यंत विशिष्ट समाजातील सुख-आनंद, चैन, त्यांचे दुःख, भोग इत्यादी गोष्टींचे उल्लेखच मोठ्या अलंकारिक भाषेत होत होते. माणूसपण हरवल्याची चिंता हे साहित्य करीत नव्हते पण दुसऱ्या महायुद्धाच्या अतिविध्वंसानंतर झालेली मानवी मूल्यांची होळी, नैतिक पतन, हाल-अपेष्टा, हरवलेली स्वप्ने या सर्वांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न १९४५ नंतरच्या साहित्यात झाला असे दिसून येते. दुसऱ्या महायुद्धात झालेल्या प्रचंड मानवहानीनंतर मानवी अस्तित्वाची दखल अखिल जगाबरोबरच मराठी साहित्याने सुद्धा घेतली .मानवाचे या पृथ्वीवरील अस्तित्व काय ? हा प्रश्न जगातील इतर साहित्याबरोबर मराठी साहित्यातही चर्चिला जाऊ लागला.

बा. सी. मर्ढेकरांची कविता ही नवकविता म्हणून ओळखली जाते. मर्ढेकरांनी आपली कविता समकालीन वास्तवाच्या आधारे लिहिली. यंत्रयुगात मानवाचे होत असलेले खच्चीकरण, गरिबी, लाचारी, शोषण तसेच हरवत चाललेली मानवी मूल्ये याचे प्रभावी पण विडंबनपूर्ण वर्णन मर्ढेकरांनी 'काही कविता', 'आणखी काही कविता' या कवितासंग्रहातून केलेले दिसते. यंत्रयुग, भांडवलशाहीमुळे मानवी जीवनव्यवस्थेची होणारी फरफट याचे चित्रण अत्यंत उपहासपूर्ण रीतीने करताना दिसतात. "मानवाच्या मूलभूत प्रश्नापासून ते दूर नाहीत कारण विश्वव्यवस्थेशी असणाऱ्या आपल्या भावना, नात्यांचा, सेंद्रिय ऐक्याचा त्यांना विसर पडत नाही. समाजवादाच्या किंवा विज्ञानवादाच्या पराभवाच्या प्रत्ययानंतर मानवी कल्याणासाठी असणाऱ्या इतर मार्गांचा शोध त्यांची प्रज्ञा घेऊ बघते."[3] व याच समाजजाणिवेतून मर्ढेकरांची कविता समोर येताना दिसते. मर्ढेकरांनी मुंबईतील माणसांचे जीवन आपल्या कवितेतून साकारले; मुंबईसारख्या मोठ्या शहरात पोटाची खळगी भरण्यासाठी, जीवाची ओढाताण करून जीवन जगणारा माणूस हा अस्तित्वहीन झालेला आहे, किड्यामुंग्यांप्रमाणे त्याचे जीवन शुल्लक आणि अर्थहीन झालेले आहे, असे मर्ढेकरांना वाटते. मर्ढेकरांची कविता माणूस हाच विषय केंद्रस्थानी ठेऊन लिहिलेली कविता आहे.

स्वातंत्र्योत्तर काळात अतिशय प्रभावी वास्तव रेखाटणारे कवी शरच्चन्द्र वेगळ्या आशयाची कविता मांडतांना दिसतात. मुक्तिबोधांनी नवी सामाजिक मानवतावादी दृष्टी मराठी साहित्याला दिली. 'नवी मळवाट' , 'यात्रिक', या कवितासंग्रहातून त्यांनी वास्तवदर्शी कविता लिहिली. मार्क्सवादाबरोबर मानवतावादाचाही भक्कम पुरस्कार त्यांची कविता करताना दिसते. त्यांची मानवतावादी भूमिका 'सृष्टी ,सौन्दर्य आणि साहित्यमूल्य' या ग्रंथात स्पष्ट झालेली आहे. या ग्रंथात त्यांनी 'मानुषता' नावाचा सिद्धांत मांडला . माणसाचा माणूस म्हणून स्वीकार करणारा हा सिद्धांत आहे . मुक्तिबोधांच्या मते, ललित वाङ्मयाचे प्राणभूत तत्त्व रस नव्हे , लय नव्हे तर 'मानुषता' हे होय. 'मानुषता'हे बदलत्या सामाजिक मूल्यांचे अधिष्ठान आहे . सामाजिक मूल्यात जीवन हा मानवी अस्तित्वाचा एक पैलू आहे, तर मानुषता हा त्याच मानवी अस्तित्वाचा दुसरा पैलू आहे. एक परिवर्तनशील तर दुसरा शाश्वत आहे. मानुषता हे मानवाचे मुळातले 'असणे' आहे. मानुषता व प्रत्यक्ष सामाजिकता यातले द्वैत नष्ट करणे हे या प्रक्रियेचे उद्दिष्ट आहे. मानुषता, सकालात्म मानुषता हेच ललितकृतीचे संघटक तत्त्व होय."[4] असे मत प्रतिपादन करून मुक्तिबोधांनी मानवतावादी मूल्यांवर भर दिला.

स्वातंत्र्यानंतर साहित्यात नवनव्या मानवी मूल्यांची पेरणी होऊ लागली. नवकथा म्हणून समोर आलेल्या साहित्यप्रकारात गंगाधर गाडगीळांनी मानवतावादाची कास धरलेली दिसते. खरे तर त्या काळी कथा हा साहित्यप्रकार जनसामान्यांपर्यंत पोहचणारे प्रभावी माध्यम होते. त्या माध्यमातून गाडगीळांनी आपली मानवतावादी भूमिका अचूक मांडली, 'किडलेली माणसे' या कथासंग्रहातील कथा याचे उत्तम उदाहरण आहे. 'खडक आणि पाणी' या समीक्षा ग्रंथात त्यांची मानवतावादी भूमिका स्पष्ट होते. ते म्हणतात, "साहित्याचा हेतू माणसांचे अनुभवाचे विश्व संपन्न करणे हा असतो. हे करण्याकरिता अनुभव घेण्याच्या नव्या आणि भिन्न पद्धती साहित्यातून व्यक्त झाल्या पाहिजेत. अनुभवांचे सूक्ष्मतर स्वरूप वाचकांच्या प्रत्ययास आले पाहिजे. अनुभवांच्या अनेक पातळ्यांवर वाचकांचे मन गेले पाहिजे. हे सगळे करायचे म्हणजे सर्वसामान्य अनुभवाचे चित्रण करून भागणार नाही. त्याकरिता असामान्य अनुभवांचे चित्रण केले गेले पाहिजे. आपण सगळे समाजाचे घटक आहोत हे जितके खरे आहे तितकेच आपण व्यक्ती आहोत हे देखील खरे आहे."[5] मानव प्राणी म्हणून केवळ जगणे, मैथुन करणे, जमात वाढवणे हा हेतू मानवाचा जगण्याचा मुख्य हेतू नसावाच. माणूस म्हणून आपल्या मानवी अस्तित्वाशी प्रामाणिक राहणे, सर्व मानवाचे

ISSN No 2394-5990

संत वाङ्मय : प्रबोधनाची अक्षय्य परंपरा

प्रा. डॉ . विजय रुपराय राऊत
सहयोगी प्राध्यापक,मराठी विभाग
श्री पंढरीनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय,
नरखेड जि. नागपूर,
इमेल : parambiraut@gmail.com

सारांश :

स्थळ, काळ व परिस्थितीचा विचार केला तर संतकालीन परिस्थिती आणि सद्य परिस्थितीत फार मोठी तफावत निदर्शनास येते. पण तरीही संतांचे विचार अक्षय्य ठरतात याचे महत्त्वाचे कारण त्यांची सामाजिक जाणिवेतील संवेदनशीलता, मानवी आकलन व त्यांच्या ठाई असलेली कालातीत दृष्टी होय. आज आपण कितीही विकसित, यांत्रिक आणि तंत्रस्नेही झालो असलो तरीही संतांनी अधोरेखित केलेल्या मुद्द्यांना टाळून आपला प्रवास सहज शक्य होणार नाही. संतांनी फक्त वर्तमानाचा विचार केला नाही तर मानवी प्रवासात त्याला पुरेशी शिदोरी सुद्धा त्यांनी आपल्या अभंगात बांधून दिलेली आहे. सहस्त्र वर्षापासून चालत आलेली संतांच्या प्रबोधनाची आणि मार्गदर्शनाची परंपरा आजही याच कारणाने टिकून आहे.

प्रस्तावना :

भारत भूमीला संतांची समृद्ध अशी परंपरा लाभलेली आहे. संतांनी आपल्या ग्रंथातील तत्त्वज्ञानातून सामाजिक अभ्युदयाचा ध्यास धरला आणि महत्त्वाचे म्हणजे संतांच्या या ग्रंथ वाङ्मयातून व्यक्त होणारे तत्त्वज्ञान कालातीत ठरते याचे कारण संतांची दूरदृष्टी होय. महाराष्ट्र देश तर संतांची पुण्यभूमीच होय. संत ज्ञानेश्वरांपासून संत नामदेव, चोखोबा, सावता माळी, गोरोबा, विसोबा खेचर सेनान्हावी ,कानोपात्रा येथून तर १६ व्या शतकातील आलो याच कारणाशी बोलले जे ऋषीमुनी असे ठणकावून सांगत आडराणाने भरले जग सद्मार्गाने लावणे हेच आमच्या येण्याची प्रयोजन आहे असे जाहीरपणे सांगणाऱ्या जगद्गुरु तुकारामापर्यंत ही परंपरा खंडित अव्याहत सुरू होती. पुढे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व अवघ्या महाराष्ट्राला गोपाला गोपाला देवकीनंदन गोपाला असे म्हणून स्वच्छतेचे धडे व अंधश्रद्धेच्या विळख्यात सापडलेल्या समाजाला विज्ञानाची व आधुनिकतेची दीक्षा देणारे महान संत गाडगे महाराज आज या महान कर्मयोगी मानसांच्या कर्मशीलतेची व कालातीत विचारांची उपयोगिता पटवून देण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोधनिबंधातून करण्यात येणार आहे.

श्री संत ज्ञानेश्वर महाराजांनी आपल्या गुरूला अत्यंत मनोभावे मागितलेले हे पसायदान तब्बल ८०० वर्षानंतरही नित्य नूतन असल्याचे जाणवते. संत ज्ञानेश्वरांच्या व्यक्तिमत्त्वात अनुस्युत कालातीत दृष्टीचा हा प्रभाव आहे.

"जे खळांची व्यंकटी सांडो। तया सत्कर्मी रती वाढो
भूता परस्परे जडो । मैत्र जिवांचे"

ज्ञानेश्वरांच्या आदर्श समाज रचनेचे उदात्त उद्दिष्ट होते. आदर्श गुरु होण्यासाठी आदर्श शिष्य प्रथम व्हावे लागते त्याप्रमाणे त्यांच्या मनात समाजोद्धाराची ज्योत सतत प्रज्वलित असावी लागते म्हणूनच मांगल्यपूर्ण विश्वधर्माचे चालते बोलते प्रतीक म्हणजे हा गुरु असतो.

गुरूच दुर्जनांना सज्जनात रूपांतर करण्याची किमया करू शकतात. शिक्षणाच्या द्वारा दुर्जनांना नामशेष करायचे नाहीत तर त्यांची सज्जनात रूपांतर व्हावयाचे हा पसायदानाचा मूलभूत संदेश आजच्या लोकशाही जीवनपद्धतीलाही अचूक मार्गदर्शन करण्यास पुरेपूर समर्थ आहे किंबहुना आजही या पसायदानाची उपयोगिता अबाधित आहे असे म्हणावयाला हरकत नाही; असे सद्य परिस्थितीच्या आकलनानंतर ध्यानात येते. असे अक्षर वाङ्मयतत्त्व,अक्षर विचार समाजाला देण्याची क्षमता संतांच्या लेखणीत होती.

संत ज्ञानेश्वरांनी संपूर्ण ज्ञानेश्वरीत तत्त्वज्ञान सांगितले ते मानवाच्या शारीरिक व मानसिक उन्नतीकरीता उपकारक असेच आहे.

"हे विश्वची माझे घर। ऐसी मती जयाची स्थिर।।
किंबहुना चराचर ।आपणची झाला ।।"

असे विचार बाराव्या शतकापेक्षा आजच्या खंडित होत चाललेल्या काळात अधिक सुसंगत आणि परिणामकारक आहेत याची जाणीव झाल्याशिवाय राहत नाही. आज आपण घराच्या बाहेर पडतो तो एक परात्म भाव मनात घेऊनच.बाहेरच्या जगात आपण स्वतःला असुरक्षित समजत असतो या कारणाने माणूस एकमेकांविषयी कलुशीत भावनेने विचार करतो व वागतो; म्हणून 'हे विश्वची माझे घर' असा विचार मनात घेऊन निघालो

RNI MAHMAR
36829-2010

ISSN- 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal

UGC-CARE LISTED

Special Issue - II

Interdisciplinary View on Socio-Economic, Educational, Management, Environmental, Research, Language and Sustainable Development in Covid-19 Pandemic Situation

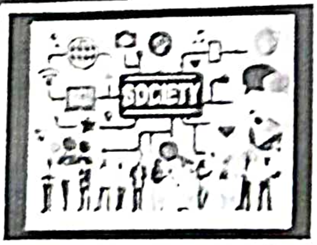

January 2021

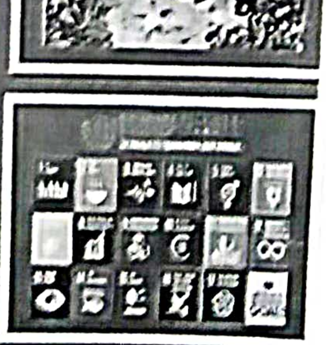

Chief Editor : Dr. Nanasaheb Suryawanshi

Executive Editor : Prof. Kartik R. Patil

Principal,
Rashtrasant Tukdoji College, Chimur
Ta-Chimur, Dist-Chandrapur (Maharashtra)

Co-Editor : P. M. Rajurwade

Address
"Pranav", Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist- Latur 413515 (MS)

24	Between Hope and Hopelessness; The Study Of Shafi's Ahmed's "The half widow" **Navreen Khaliq**	84-86
25	Position of Indian Auto Ancillary Industry in Indian Market **Shri. Yamanappa C. Kelageri**	87-90
26	Financial Literacy- Greater Life Sill For Empowerment of Women **Suresh G**	91-93
27	Reservation Policy in Higher Education Institutions: A Study in Response and Outcomes **Anupam Yadav**	94-96
28	Minakshi Sane: Voice of Voiceless People **Dr. Prabhakar Nagnath Kolekar**	97-100
29	Sustainable Household Livelihood Security Index (Methodological Review of SHLSI) **Prakash Vhankade**	101-106
30	Water Pollution : Causes And Remedies **S. Manjula**	107-109
31	Impact of Covid – 19 on Indian Economy **K. Bhavani**	110-113
32	The Battleground Of Digital Privacy Amidst Covid -19 Pandemic And The Aarogya Setu App-An Appraisal **Nanditha .V. Nair, Dr. Aejaz U. Shaikh**	114-116
33	A Geographical Study of NPK Status in Soil of Sangli District Maharashtra **Mr. More Amol Vilas, Dr. P. V. Patil**	117-119
34	An analysis lockdown on salaried employees of private sector of Ramchandra Nagar, Dombivli **Mr. Shrinivas R. Aiyar, Dr. Manikandan N. Iyer**	120-122
35	Stress Among Students In Virtual Classroom During Covid-19 **Dr. Swati H. Kekare**	123-124
36	A Geographical Analysis of Land Use Pattern in Maharashtra State **Dr. H. B. Tipe, Santosh P Mane**	125-127
37	A Comparative Study of Work Culture and Environment Among Marathi Medium and English Medium Primary Schools in Satara District **Mr. Borate Santosh Dashrath, Dr. Mrs. Dakle Sunita P.**	128-131
38	कोरोना काळात समाजासाठी योगाचे महत्त्व **प्रा. डॉ. उदय. दा. मेंडुलकर**	132-134
39	उच्च शिक्षणात ग्रंथालयाची भुमिका **प्रा.डॉ.तोटे दादासाहेव सर्जेराव**	135-136
40	हिंदी कथा साहित्य में आदिवासी विमर्श **डॉ. योगिता दत्तात्रय घुमरे**	137-138
41	आभासी शिक्षणाचे फायदे व तोटे **प्रा. डॉ. दिलीप घोंगडे**	139-141
42	कोविड-19 विषाणुचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम **डॉ. नितेश रामदास बोरकर**	142-144
43	आगामी मुंबई महानगरपालिका निवडणूकीसाठी शिवसेनेची बदलती रणनीतीक भूमिक **शरद बाबुराव सोनवणे**	145-147
44	पर्यावरणीय संकट आणि गांधी विचार **डॉ. हनुमंत कुरकुटे**	148-149
45	हिमलाट पहाटे पहा जगावरी आली ! *(जगभर थैमान घालणाऱ्या कोरोना विषाणूमुळेअस्थिर सद्यस्थितीत कुसुमाग्रजांच्याकवितेची कालातीतता प्रत्ययास येणे सहाजिकच आहे.)* **प्रा. डॉ. विजय रूपराव राऊत**	150-152
46	वर्तमान संदर्भ में किसान और मैथिलीशरण गुप्त का काव्य ('किसान'काव्य के संदर्भ में) **डॉ. मीनाक्षी विनायक कुरणे**	153-154
47	कोविड 19 चा भारताच्या शैक्षणिक प्रशासनावर पडलेला प्रभाव **डॉ. प्रवीण पांडुरंगराव लोणारकर**	155-157

Akshar Wangmay UGC Care Listed, International Research Journal, ISSN 2229-4929, January 2021
Special Issue, Volume-II "Interdisciplinary Impact: Socio-Economic, Educational, Management, Environmental, Research, Language & Sustainable Development in Covid-19 Pandemic Situation"

हिमलाट पहाटे पहा जगावरी आली !

(जगभर थैमान घालणाऱ्या कोरोना विषाणूमुळे अस्थिर सद्यस्थितीत कुसुमाग्रजांच्या कवितेची कालातीतता प्रत्ययास येणे सहाजिकच आहे.)

प्रा. डॉ. विजय रूपराव राऊत
सहयोगी प्राध्यापक, श्री पंढरीनाथ कला- वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड
ई-मेल - parambiraut@gmail.com

सारांश

कुसुमाग्रजांची कविता अनेक कारणांनी वैशिष्ट्यपूर्ण ठरते; प्रतिमा ,प्रतीक ,यमक ,अलंकार ,मांडणी ,शब्द, नाट्यमयता ,विषय आणि आशय या सर्व अंगानी त्यांची कविता अर्थपूर्ण झालेली दिसते. कवितेतील प्रवाहीपणा अचंबित करणारा असतो त्यामुळेच त्यांची कविता समाजवास्तवाचे , मानवी भावभावनांचे नेमके वर्णन करताना दिसते.म्हणूनच त्यांची कविता रसिकमनाला थेट जाऊन भिडते. आजच्या स्थलकालाच्या चौकटीत न सामावणारी आणि अर्थाच्या नानाविध छटा लेऊन त्यांची प्रतिभा आविष्कृत होताना दिसते. आजच्या वास्तवाला बघता कुसुमाग्रजांच्या 'हिमलाट' तसेच इतर कवितेतील कालातीतता व कविमनातील द्रष्टेपणाची साक्ष आपोआप पटते . संपूर्ण जगाला घाबरवून सोडणारा , सर्व बलाढ्य देशांची त्रेधा उडवून देणारा व मानवाच्या पृथीवरील अस्तित्वावरच प्रश्नचिन्ह निर्माण करणारा 'कोरोना' म्हणजेच covid १९ हा विशाणू हिमलाटेसारखा पण एक मानवी संकट म्हणून समोर आलेला आहे .आजच्या कोरोनाचे संकट हिमलाटेत एकप्रकारे समांतर जागीच होऊन प्रकटताना दिसते. ही हिमलाट ज्याप्रमाणे संपूर्ण जगावर आली आणि संपूर्ण मानवी जीवन संपवायला आ वासून उभी राहिली ती हिमलाट कोरोनापेक्षा वेगळी ठरत नाही. कवी हा द्रष्टा असतो .सामान्यांपेक्षा अनन्य आकलन करणे आणि कलात्मकरीत्या प्रभावी मांडणी करून वाचकाला अद्भुत आनंद देऊन समाजवास्तवाशी अलगदपणे परिचित करून देणे हे कलावंताचे कार्य असते.

बीजशब्द - कोरोना , कालातीतता

प्रस्तावना

मराठी साहित्याची अभिव्यक्तीची वैशिट्यपूर्ण अशी शैली आहे. कथा ,कादंबरी ,कविता, नाटक इ . साहित्यप्रकारांतून या शैलीचे वेगळेपण प्रकट होताना दिसते. कवितेच्या बाबतीत विचार केला तर कल्पना आणि वास्तवाचा अनुबंध आणि भव्यता अत्यंत अल्प शब्दांत साकारणे हा कवितेचा स्थायीभाव होय. यामुळेच साहित्याची कालातीतता टिकून राहाते. साहित्यात अनुत्सुत असलेला तत्त्वार्थ आणि व्यंगार्थ हा गुण साहित्याला कालातीत ठरण्यास मदत करीत असतो. त्यामुळे साहित्य हे एका माणसाचे ,पिढीचे ,काळाचे ,देशाचे न राहता वैश्विकता धारण करून प्रबोधनास सज्ज असते. प्रस्तुत शोधनिबंधात कवी कुसुमाग्रजांच्या काही निवडक कवितेच्या माध्यमातून समकालीन परिस्थितीचा वेध घेण्याचा आणि त्यांच्या कवितेतील कालातीत विचार अधोरेखित करण्यात आलेले आहे.

कुसुमाग्रजांची कविता आणि सद्यपरिस्थिती

रचना विविध अलंकारांनी नटवून सुद्धा कवितेतील आशयाचे अलिप्तपण शाबूत ठेवणारे मराठी कवीजगतातील प्रतिभावान कवी कुसुमाग्रज हे मराठी साहित्यातील 'भूषण' आहेत. अनन्यसाधारण अश्या कवितेची निर्मिती त्यांनी केलेली आहे. त्यापैकी काही महत्त्वाच्या कवितांच्या आधारे समकालीन वास्तवाशी सांगड घालण्याचा प्रयत्न करता येऊ शकते. त्यापैकी 'हिमलाट' ही कविता होय.

"हिमलाट पहाटे पहा जगावरी आली
मुर्खा पिऊन मद्यास्तव द्राक्षांचे घोस
पाईत मळे मोत्यांचे चरणी ओस
उद्दाम धावते करीत दुभंगधरेस
करकरा पाखरे रगडी दाताखाली
हिमलाट पहाटे पहा जगावरी आली "

या ओळींतून वर्णन केलेले हिमलाटेचे स्वरूप आणि कोरोनाचे आज सर्व जगासमोरील विनाशरूपाची समानता दिसून येते. या जगरहाटीत अचानक कोरोना विषाणूचा उद्रेक व्हावा आणि क्षणार्धात सर्व जगाची तारांबळ उडावी हे वास्तव आज आपण उघड्या डोळ्यांनी पाहत आहोत. या टाळेबंदीमुळे शेतकऱ्यांची दुर्दशा आपण सर्व खिन्न मनाने अनुभवतो आहोत. या कोरोनाने शेतकऱ्यांच्या तसेच अवघ्या प्राणिमात्रांची उदरभरण करणाऱ्या पिकांची नासाडी चालवलेली आहे . बेभाव शेतमाल विकावा लागतो आहे . काही ठिकाणी तर फेकावा लागतो आहे. हा कोरोना सर्वांना आपल्या विषाने दाताखाली रगडत आहे . सर्व जग सुरळीत चाललेले असताना अचानक हा कोरोना हिमलाटेसारखा जगावर पसरलेला आहे.

"श्रीमंत महाली तिथे हिला न थारा
मखमाली दुलयादेती मधुर उबारा
डोकावून पळते कापत हीच थरारा

IMPACT FACTOR (SJIF) 2021-7.380 ISSN 2319-4766

An International Peer Reviewed & Refereed Journal

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

APRIL - JUNE,2021, VOL- 10, ISSUE-55

राष्ट्रीय चर्चासत्र विशेषांक, मराठी विभाग, लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा, (जि. चंद्रपूर) महा.

मुख्य-संपादक
डॉ. सुबोध कुमार सिंह
प्राचार्य

संपादक
डॉ. जयश्री शास्त्री
मराठी विभाग प्रमुख

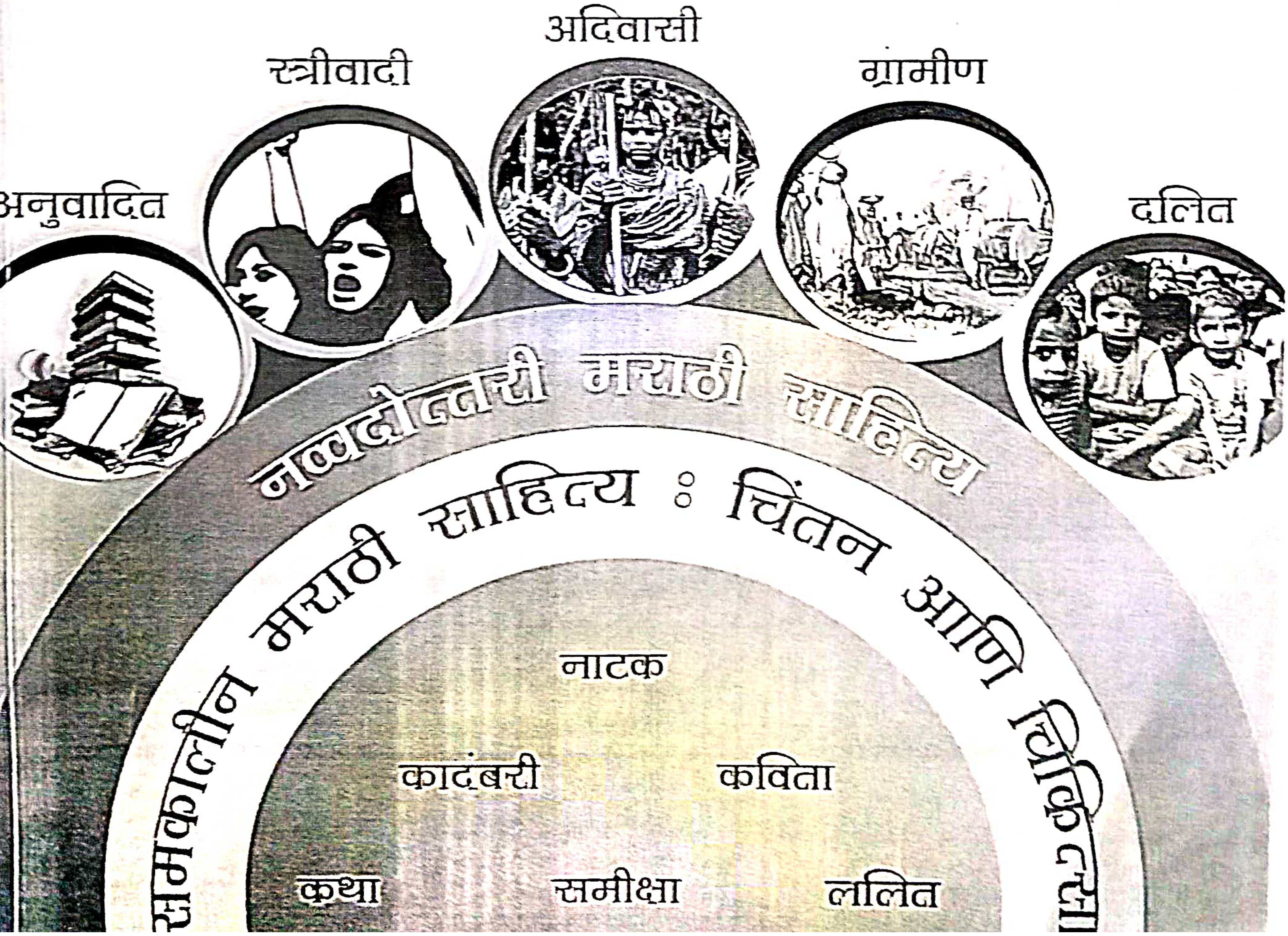

सदानंद देशमुखांच्या ग्रामीण कादंबरीतील समकालीनता : एक दृष्टिक्षेप

प्रा. डॉ. [illegible] रूपराव राऊत
मराठी प्राध्यापक, श्री गहरीनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड, जि. नागपूर
मो. [illegible], ईमेल parambiraut@gmail.com

सारांश (Abstract)

साहित्य हे काळाबरोबर प्रवाहित राहते. काळाचे वहन दिसते आणि जीवनाशी अधिकाधिक अद्वैत साधत असते. म्हणूनच साहित्य हा जीवनाचा आरसा आहे असे म्हटल्या जाते. कुणी तर साहित्य हे संग्रहालयच आहे. ज्याप्रमाणे वस्तुसंग्रहालयात त्या-त्या काळातील विविध वस्तू संग्रहित करून त्या काळाचा इतिहास जतन केल्या जातो आणि पुढच्या पिढीला भूतकाळाचे आणि आपल्या इतिहासाची नेमकी अचूक माहिती मिळते त्याप्रमाणे काळानुसार निर्माण होणाऱ्या साहित्यात मानवी मन, जीवन, आशा-अपेक्षा, सुख-दुःख, धारणा, प्रेरणा, संघर्ष, जातीय परस्पर संबंध आणि नैसर्गिक भूगोल, इतिहास, रूढी, परंपरा, तंत्रज्ञान इ. घटकांची नोंद आपसूक होत असते. जरी आजचा कलावंत कधी भूतकाळातील वा काल्पनिक कथा सादर करीत असला तरी त्या कलेला समकालाची अपरिहार्य अशी पार्श्वभूमी असतेच असते. ज्याप्रमाणे प्राणी आपले घटकधर्म घेऊनच जन्माला येतो त्याप्रमाणे साहित्यही समकाळ सोबत घेऊनच प्रकट होत असते. सदानंद देशमुखांची कादंबरी ही या प्रकारची आहे. त्यांच्या 'तहान', 'बारोमास', 'चारीमेरा' या कादंबऱ्यातून प्रकट होणारे समकालीन संदर्भ त्यांच्यातील संवेदनशील लेखक असण्याचे प्रमाण आहे. ग्रामीण जीवनातून स्वीकारलेले लेखन किती प्रभावी आणि परिणामकारक असू शकते याचा प्रत्यय देशमुखांच्या कादंबऱ्या वाचताना सहज प्रत्ययास येते.

बीजशब्द : समकालीनता, ग्रामीण जीवनजाणीव, समाजभान

प्रस्तावना

मराठीतील ग्रामीण साहित्याची परंपरा समृद्ध अशी आहे. त्यात कादंबरी हा साहित्यप्रकार विशेषत्वाने बहरलेला दिसतो. श्री. म. माटे, र. वा. दिघे, व्यंकटेश माडगूळकर, ना. रं. शेंडे यांच्यापासून तर पुढे महादेव मोरे, शंकर पाटील, [illegible], नागनाथ कोत्तापल्ले, उद्धव शेळके, आनंद यादव, प्रतिमा इंगोले, रवींद्र शोभणे, इंद्रजित भालेराव, सदानंद देशमुख इ. अनेक साहित्यिकांनी सकस अशी ग्रामीण मराठी कादंबरी निर्माण केलेली आहे. शेतकरी आणि त्याचे पाचवीला पुजलेले दुःख, शेतीतील नापिकी, कर्जबाजारीपणा, आत्महत्या, नोकरी, अस्मानी सुलतानी संकट इ. ग्रामीण पार्श्वभूमी असलेल्या ग्रामीण जीवनाची संवेदनशील रेखाटने या ग्रामीण कादंबरीतून प्रकर्षाने उमटत गेली. ग्रामीण भागाला औद्योगिकरणाची झळ कधी पोहचली आणि हळूहळू शेती आणि शेतकरी कसा नामशेष होऊ लागला यांचेही चित्रण या कादंबऱ्यांत येऊ लागले. एकविसाव्या शतकातील सुरुवातीला सदानंद देशमुखांची कादंबरी मराठी ग्रामीण कादंबरीचे नवे, विकसित रूप म्हणून समोर आली. 'तहान', 'बारोमास', 'चारीमेरा' या कादंबऱ्या ग्रामीण वास्तव जनजीवनाचे प्रगटीकरण करणाऱ्या कादंबऱ्या आहेत. ग्रामीण जीवनाची अवस्था, दुःख, पिचलेपणा अधिक धारदारपणे या कादंबऱ्यांतून प्रसूत होताना दिसते.

CERTIFICATE

OF PARTICIPATION

प्रा. डॉ. विजय रुपराव राऊत

Has successfully contributed and published a paper entitled here with

सदानंद देशमुखांच्या ग्रामीण कादंबरीतील समकालीनत एक दृष्टिक्षेप

In an

International Peer Reviewed & Refereed

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

Dr. Yashpal D. Netragaonkar
Editor In Chief for S R Journals

April-June, 2021 volume 10, Issue 55

ISSN 2319-4766, SJIF 2021 : 7.380

लोकशिक्षण संस्था द्वारा संचालित

लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा,

जि.चंद्रपूर (म.रा.)

संलग्नित

गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली

✻ प्रमाणपत्र ✻

प्रमाणित करण्यात येते की, डॉ./श्री./श्रीमती विजय रुपराव राऊत यांनी **" समकालीन मराठी साहित्य : चिंतन आणि चिकित्सा"** या विषयावर लोकमान्य महाविद्यालय, मराठी विभागातर्फे आयोजित राष्ट्रीय वेबिनारमध्ये गुरुवार, दि. २४ जून २०२१ ला शोध निबंधवाचक म्हणून सहभाग नोंदविला. यांचा सदानंद देशमुखांच्या ग्रामीण कादंबरीतील समकालीनता : एक दृष्टिक्षेप हा शोधनिबंध *International Peer Reviewed and Refereed Journal, Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies, Impact Factor - 7.380, ISSN 2319-4766* या संपादित चर्चासत्र विशेषांकात (प्र)काशित होत आहे.

डॉ. सुबोधकुमार सिंह प्राचार्य लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा	डॉ. जयश्री शास्त्री समन्वयक आणि मराठी विभाग प्रमुख लोकमान्य महाविद्यालय, वरोरा

Poverty Index: Niti Aayog - "A Policy Commission And Future Challenges"

Dr. Ravi Sudhakarrao Sorte
Head,
Department of Economics
Shri Pandharinath Mahvidyalaya, Narkhed
ravisorte@gmail.com
Mobile : 9960183021
Tah – Narkhed Dist – Nagpur
Maharashtra

Abstract

The NITI Commission will bring in another MPI report after the NHFS submits its full report in five-six months for 2019-20, a senior NITI Commission official said. 25% of Indians are poor in MPI metrics, says NITI Commission report. Based on the National Health Family Survey (NHFS) for 2015-16, the NITI Commission stated that one out of every four people in India was multidimensional poor that year. The headcount ratio answers the question, "How poor are they?" India's national MPI (Multidimensional Poverty Index) identifies 25.01 per cent of the population as multidimensional poor, "the report said. Rajiv Kumar, Chairman, NITI Commission, said that India's national MPI measure has adopted a globally accepted and robust approach developed by the Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI) and the United Nations Development Program (UNDP). Chief Executive Officer Amitabh Kant said the index aims to rigorously benchmark national and sub-national performance and drive programmatic action and improvement using globally recognized MPI monitoring mechanisms and procedures. Coincidentally, the MPI for 2021 launched by the United Nations Development Program (UNDP) and the Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI) found that 27.9 per cent of India's population is multidimensional. The country ranks 62nd out of 109 nations in the index. The index was based on 10 indicators such as improved drinking water, adequate nutrition or at least six years of schooling. As this is the first report on MPI, it is difficult to compare the title numbers of multidimensional poor in a period. This is the first report on poverty since the NDA came to power at the Center in 2014 and the NITI Commission abandoned the previous poverty line system. The NITI Commission will come up with a second MPI report after the NHFS submits its full report in five-six months for 2019-20, a senior NITI Commission official said.

Keywords

Poverty Situation in India , Poverty Role in Development, NITI Commission Report , Regional Inequality of India

बँकिंग क्षेत्रातील आव्हाने आणि संधी

सहा. प्रा. डॉ. रवी एस. सोरते
(अर्थशास्त्र विभाग)श्री पंढरीनाथ कला—वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड.
E-mail ID - ravissorte@gmail.com

सारांश :

भारतीय बँकिंग उद्योगाच्या प्रवास खूप मोठा दिसून येतो. भारतीय बँकिंगचा इतिहास बघत असताना असे दिसून येते की, पारंपरिक बँकिंगपासून तर वर्तमानकाळातील डिजिटल बँकिंगपर्यंतचा भारतीय बँकिंगचा प्रवास झालेला आहे. स्वातंत्र्यापूर्व ब्रिटिश काळापासून तर २१व्या शतकापर्यंत बँकिंग क्षेत्रामध्ये अनेक सुधारणा घडून आल्यात. बँकिंग क्षेत्र अधिक मजबूत व क्रियाशील बनविण्याकरिता त्यामध्ये वेळोवेळी अनेक सुधारणा करण्यात आल्या तसेच ग्राहकांना उत्कृष्ट सेवा देण्याच्या उद्देशाने त्यामध्ये अनेक आधुनिक व अभूतपूर्व बदल करण्यात आलेले दिसून येते. भारतीय बँकिंग क्षेत्रात नावीन्यपूर्ण बदल घडवून आणण्याकरिता अनेक बँकांचे वेळोवेळी राष्ट्रीयीकरण करण्यात आले तसेच खासगी बँकां ग्राहकांसाठी उपलब्ध करून देण्यात आल्या. त्यामुळे सार्वजनिक व खासगी बँकांमध्ये एकप्रकारची स्पर्धा निर्माण होऊन ग्राहकांना उच्चतम व चांगल्या दर्जाच्या सेवा मिळण्यास संधी प्राप्त झाली. बदलत्या काळानुसार बँकिंग क्षेत्राने तंत्रज्ञानाचा मोठ्या प्रमाणात स्विकार करून आपल्या कार्यशैलीत सुद्धा अनेक बदल घडवून आणला आहे. जागतिक पातळीवरील बँकिंग क्षेत्राचा विचार करता भारतीय बँकिंग क्षेत्राने तंत्रज्ञानात अनेक अभूतपूर्व बदल घडवून आणले व बँकिंग क्षेत्र जागतीक पातळीवर नेलेआहे. आधुनिक बँकिंगमध्ये Digital Banking अंतर्गत ATM, Mobile Banking, Internet Banking, RTGS, NEFT, IMPS, UPI इत्यादी सेवा सोबतच वृद्धांकरिता घरपोच बँकिंग सेवा **''बँक तुमच्या घरी''** ही सेवासुद्धा कोरोना काळात आपल्याला उपलब्ध झालेली दिसून येते. कोरोना काळात बँकिंग क्षेत्रात अनेक अभूतपूर्व बदल घडून आलेत.कोरोना काळात डिजिटल बँकिंगवर अनेक व्यक्तींचा विश्वास बसला व डिजिटल बँकिंग सेवांमध्ये अनेक लोकांचा सहभाग झालेला दिसून येतो. त्यामुळे बँकिंग क्षेत्रातील शाखांमधील गर्दी कमी होऊन घरबसल्या व्यक्ती बँकेचे व्यवहार मोठ्या प्रमाणात करीत आहे.बँकिंग क्षेत्रामध्ये तंत्रज्ञानाच्या वापरात होणाऱ्या वाढीबरोबरच अनेक धोके व समस्या सुद्धा वाढताना दिसून येत आहे. त्यामुळे बँकिंग क्षेत्राला व ग्राहकांना भविष्याच्या दृष्टिकोनातून खबरदारी घेणे आवश्यक आहे.

बँकिंग क्षेत्राकरिता निर्माण होणारी आव्हाने व संधी या दृष्टिकोनातून बँकिंग क्षेत्राचा अभ्यास या लेखात करण्यात आला आहे. अनेक बँकांच्या शाखांमध्ये वाढत जाणारा एनपीए ही बँकिंग क्षेत्रासाठी खूप मोठी समस्या निर्माणझाल्यामुळे. यावरील उपाय म्हणून सरकारने अनेक बँकांचे एकत्रिकरण करून सार्वजनिक क्षेत्रातील २७ बँकेचे १२ बँकेत रूपांतर केले आहे. भविष्यात सार्वजनिक क्षेत्रातील बँका आणखी कमी होऊन जवळपास प्रमुख ४ बँका राहतील असा अंदाज आहे. तर दुसरीकडे खाजगी क्षेत्रातील बँकांच्या विकास होऊन आज भारतामध्ये खाजगीबँकांच्या २१ शाखा दिसून येतात.

Keywords—जोखीम व्यवस्थापन, जागतिक बँकिंग, कर्मचारी आणि ग्राहक, डिजिटल बँकिंग.

Impact Factor - 7.675 ISSN - 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

August-2021

ISSUE No- (CCCVIII) 308

Sciences, Social Sciences, Commerce, Education, Language & Law

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor
Director
Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr.Dinesh W.Nichit
Editor
Principal,
Sant Gadge Maharaj Art's Comm,Sci Collage, Walgaon.Dist. Amravati.

Dr.Sanjay J. Kothari
Head, Deptt. of Economics, G.S.Tompe Arts Comm,Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com
© All rights reserved with the authors & publisher

40	मुलांच्या सर्वांगिण विकासासाठी जैविक व शैक्षणिक पालकत्व प्रा.गौरी चंद्रशेखर चिंचोळकर	191
41	Micro – Finance As A Tool For Rural Development **Mr. Guruprasad Mohan Kulkarni / Dr.R.S.Nilpankar**	193
42	संत तुकाराम सविता तेजराव शिंगणे	198
43	शेतकरी आत्महत्या - एक चिंतन डॉ. एस. एच. भैरम	202
44	भारतीय कृषी नीती एवं किसानो के प्रश्न — एक अभ्यास डॉ. रवि ना. साखरे	208
45	जागतिकीकरण आणि मराठी लोकनाट्ये डॉ.चंद्रकुमार राहुले	211
46	Indian English : The Rise Of Dalit And Innovative Literature **Anil Jaydeo Ganvir**	214
47	Women's Rights: Status and Goal The Role of Media in Women Empowerment **Prof. Dr. Shirish S Nakhate**	219

Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 308 (CCCVIII)
ISSN : 2278-9308
August, 2021

Indian English : The Rise Of Dalit And Innovative Literature

Anil Jaydeo Ganvir
Assistant Professor & Head, Department of English Shree Pandharinath Arts & Commerce College, Narkhed

Abstract
This article argues that transactions between the English text and local conditions are an important aspect of developments in English in India,deciding interpretations in teaching and research. Texts appearing from current conditions feature in courses, with one of the most significant of these transactions resulting in the incorporation of Dalit and minority kinds of literature into English Studies. Perceived as an instrument of empowerment by Indians almost from the time it was introduced, English has never quite lost this aspect of its role and even as the discipline has taken note of global expansions in the field through theory and the incorporation of new areas, it has gradually acquired a strong national/regional flavour through the incorporation of texts that have emerged out of struggles for visibility and voice by marginal groups. The rise of Dalit and Northeast Indian English literature and their incorporation into English syllabi are two examples of this trend.

While trying to capture a sense of the current status of the discipline of English as it is taught at college and university level in India, and brought up short by the impossible task of pulling together the many ways in which the discipline exists here, I realised that perhaps the only common thread that runs through its multiple practices is the growing interest in Dalit writing from all over the country and writings (mostly in English) from the northeastern states of India (or NE as it is commonly known). The bird's eye view would reveal pieces of literature from these two sites the Dalit and the NE – making the most significant impact on the discipline by their hospitality to current developments in theory, their strong ideological moorings in the otherness of caste and tribe respectively, and, perhaps most importantly, their accessibility as areas of study.

'English in India' as a meta-issue has been the subject of study ever since Gauri Viswanathan's Masks of Conquest demonstrated how English literature was used by the British as a tool of subject construction and governance.

While the goals and influence of English (language and literary study) changed with Independence in 1947, interest in what can be achieved through it has continued to grow and change. A Google search would show many essays and books that describe and analyse 'English in India' with varying degrees of success and most often with an emphasis on the language. English is taught in schools across the country, functions as the language of communication among the educatedare the language of higher education, and is often used as an official language in administration and the courts. Simultaneously, Indian Writing in English (IWE) has become an exciting new addition to the global English Literature corpus. Furthermore, English continues to be part of subject construction and empowerment exercises. Nevertheless, what is the nature of the discipline in contemporary India? An overview would show the presence of English in the ways as mentioned above as a significant context for developments in the discipline, while transactions between the English text and local conditions appear to affect interpretations in teaching and research. Texts appearing from current conditions feature in courses, with one of the most significant of these transactions resulting in the incorporation of Dalit and minority kinds of literature into English Studies. Perceived as an instrument of empowerment by Indians almost from the time it was introduced, English has never entirely lost this aspect of its role – and even as the discipline has taken note of global expansions in the field through theory and the incorporation of new areas, it has gradually acquired a strong national/regional flavour that has helped turn the genuine disadvantages of practising the discipline outside of its primary Anglo American sites of production into a source of strength. Furthermore, since higher education is administered from the University Grants Commission (UGC) through a combination of suggestion and direction, model curricula periodically issued by it are often a barometer of change with Dalit, regional, minority, Indian English, and classical literature being highlighted in such advisories at different times.

22	'इशारा', महात्मा फुले "शेतकऱ्यांच्या सामाजिक स्थिती-गतीचे विदारक सत्य" प्रा. डॉ. आर. वी. साखरकर	103
23	'अंधाराचा अस्त' या कथासंग्रहातील मानवी मूल्य प्रा. डॉ. जनार्दन काटकर	107
24	पदवी परीक्षेकरीता असलेल्या शारीरिक शिक्षण व क्रीडा विषयक अभ्यासक्रमाचे विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीकोनातून समिक्षण डॉ. आर बी. देशमुख / प्रा. शाम किशनराव पाठक	112
25	पंढरीनाथ पाटील याचे गांधी युगातील कार्य भागवत भास्करराव पाटील	114
26	अचलपूर शहर परिसरातील तुघलककालीन वास्तू अवशेष डॉ.ओमप्रकाश सा. वोवडे	118
27	अनुराधा पाटील यांच्या कवितेचे वाड्.मयीन वैशिष्ट्य डॉ प्रा सुनंदा बोरकर जुलमे	123
28	साठोंत्तरी हिंदी ग़ज़लों में अभिव्यक्त वेदना डॉ. मिनाक्षी वाणी	127
29	साइवर सुरक्षा में सोशल मीडिया की भूमिका और साइवर आतंकवाद सतिश किसन सिंह चंदेल	130
30	Public Health Challenges in India: Seizing the Opportunities Ms. Manisha M. Rakhade	136
31	पं. दीन दयाल उपाध्याय के विचारों की वर्तमान परिप्रेक्ष्य में उपादेयता। डॉ. लक्ष्मी शंकर यादव	141
32	Recusal of Judges in India: Practice and Precedent Dr. Samir Nimba Chavan	147
33	Rights of Migrant Workers in India- A Constitutional and Legislative Perspective. Sandip B. Satbhai	151

Scanned with CamScanner

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal
Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 334 (CCCXXXIV)
ISSN : 2278-9308
January, 2022

साइबर सुरक्षा में सोशल मीडिया की भूमिका और साइबर आतंकवाद

सतिश किसन सिंहचंदेल
श्रीपंढरीनाथ कला व वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड मो.- ९८०४१०२५२६
ईमेल– satish1chandel@gmail.com

सूचना प्रौद्योगिकी के क्षेत्र में साइबर सुरक्षा एक सशक्त भूमिका को स्वीकार करती है। सूचनाओं की सुरक्षा आज के समय में एक बहुत बड़ी समस्या बन गई है। साइबर सुरक्षा मुख्य बात जो दिमाग में उत्पन्न होती है वह है 'साइबर अपराध' जो कि दैनिक रूप से बड़े पैमाने पर होते हैं। विभिन्न सरकार और संगठन इन साइबर अपराधों को रोकने के लिए कई उपाय कर रहे हैं। विभिन्न उपायों के अलावा साइबर सुरक्षा अभी भी कई लोगों के लिए एक महत्वपूर्ण चिंता का विषय है। यह पेपर ज्यादातर साइबर सुरक्षा और साइबर आतंकवाद पर जोर देता है। साइबर सुरक्षा के महत्वपूर्ण रुझान और साइबर सुरक्षा के परिणाम इसमें चर्चा करते हैं। व्यक्तियों को अपने डेटा के नुकसान को रोकने के लिए विशेष रूप से सोशल मीडिया के प्रबंधन में उपयुक्त उपाय करने चाहिए।साइबर-आतंकवाद संगठनों के क्षेत्र में अरबों डॉलर का नुकसान कर सकता है। साइबर सुरक्षा और साइबर आतंकवाद के बारे में कुछ समाधान भी इसमें समझाए गए हैं।

कीवर्ड: साइबर सुरक्षा, साइबर स्पेस, साइबर आतंकवाद,सूचना सुरक्षा।

परिचय

आज एक व्यक्ति वीडियो, या ईमेल या केवल एक बटन के क्लिक के माध्यम से कोई भी जानकारी प्राप्त कर सकता है और भेज सकता है, लेकिन क्या उसने कभी सोचा है कि यह जानकारी बिना डेटा के किसी अन्य व्यक्ति को कितनी सुरक्षित रूप से प्रेषित की जाती है? साइबर सुरक्षा में उचित प्रक्रिया निहित है। आज 61% से अधिक पूर्ण उद्योग आदान-प्रदान इंटरनेट पर किए जाते हैं, इसलिए इस क्षेत्र में प्रत्यक्ष और सर्वोत्तम एक्सचेंजों के लिए उच्च गुणवत्ता की सुरक्षा की आवश्यकता होती है। इस प्रकार, साइबर सुरक्षा सबसे हालिया मुद्दा बन गया है। साइबर सुरक्षा की सीमा केवल आईटी उद्योग में डेटा को सत्यापित करने तक ही सीमित नहीं है, बल्कि साइबरस्पेस आदि जैसे विभिन्न क्षेत्रों तक ही सीमित है। साइबर सुरक्षा में सुधार और यह सुनिश्चित करना कि प्रत्येक देश की सुरक्षा और वित्त समृद्धि के लिए आवश्यक एवं महत्वपूर्ण हैं।

एक विधायी रणनीति के रूप में नए प्रबंधन के सुधार के लिए इंटरनेट को सुरक्षित बनाना (और इंटरनेट ग्राहकों की सुरक्षा करना) आवश्यक हो गया है। साइबर अपराध के खिलाफ मुठभेड़ के लिए एक व्यापक और अधिक सुरक्षित अभ्यास की आवश्यकता है। यह आवश्यक है कि कानून प्राधिकरण कार्यालयों को साइबर अपराध की जांच करने और कुशलतापूर्वक आरोपित करने की अनुमति हो। आजकल कई देश और प्रशासन कुछ महत्वपूर्ण डेटा के नुकसान को रोकने के लिए साइबर सुरक्षा पर सख्त नियम लागू कर रहे हैं। प्रत्येक को इस साइबर सुरक्षा से लैस होना चाहिए और इन बढ़ते साइबर अपराधों से खुद को बचाना चाहिए।

साइबर-सुरक्षा इस नए स्थान द्वारा और इसके माध्यम से की गई सुरक्षा के बारे में है और इसे (प्रगतिशील रूप में) सुरक्षित बनाने के लिए प्रथाओं या प्रक्रियाओं के बारे में है। यह बहुत सारे अभ्यासों

Scanned with CamScanner

ISSN No 2347-7075
Impact Factor- 7.328
Volume-3 Issue-2

INTERNATIONAL JOURNAL of ADVANCE and APPLIED RESEARCH

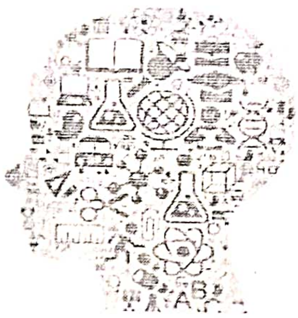

Publisher: P. R. Talekar
Secretary,
Young Researcher Association
Kolhapur(M.S), India

Young Researcher Association

15	The Study On Significance Of Dramatic Techniques In Roy Williams's Depiction Of Realistic Content In Joe Guy Mr. Samadhan M. Jadhav, Dr. Prabhanjan B. Mane	65-70
16	Study Of Zooplankton Diversity, Abundance And Seasonal Variations From Nakana Lake,Dhule (Ms) India Patil, M. U., Patole, S. S.	71-76
17	The Desperate Femeinsts Swetta Rajendra Singh Gautam, Dr.Vivek V.Joshi	77-79
18	Environmental Accounting And Reporting: A Disclosure Of Business Impact On Environment Lt. Dr. Vijay Kumar Madugu	80-84
19	Understanding Lifelong Learning And Its Prevalence Among College Students Swati Tulshan, Susmita Neogi	85-88
20	Feature And Use Of Open Source Software For Library Mr. Satish K. Chandel, Dr. Kishorsingh R. Chungade	89-91
21	The Role Of Photojournalism In Empowering Women To Achieve Sustainable Development Nithish P	92-95
22	A Survey On Impact Of Cement Industry In Gadchandur In Chandapur District Dr. Farukh Ahemad Sheikh, Prof Rima Potdukhe	96-100
23	Issues And Challenges Of Child Labour Dr. Nandini N	101-104
24	Wastewater Management And Its Challenges Dr. Kavita Hingane	105-109
25	Isolation Of Antimicrobial Resistance Bacteria From The External Body Surface Of Houseflies Collected From Civil Hospital Malegaon Mohammad Ismail Ansari, Fariha Shafaq, Azra Ghayasuddin	110-114
26	Impact Of Migration On The Sugarcane Cutter Labourers In Maharashtra Supriya Chandrakant Gaikwad	115-118
27	Automation In Estimation Of Land Surface Temperature Based On Landsat Satellites In The Upper Mutha Basin, Pune District Kishor R. Sonawane, Jyotiram C. More	119-126
28	Effect of Cypermethrin and Oxyfluorfen on alimentary canal of earthworm, Eisenia foetida D. S. Patil, P. K. Bagul, P. A. Suryawanshi , B. C. More	127-132
29	Status Of Academic College Libraries Regarding Sustainable Library Service Provision To Its Users Shyamkumar S. Gorde, Prof. Dr. Harshal R. Nimbhorkar	133-136
30	Impact Of Natyashastra On Indian Folk Theatres Dr.Sarika Sinha, Akash Dahariya	137-139
31	Retirement Planning: Awareness Among Individuals Ms. Sanampreet Kaur Kapoor, Dr. Sangeeta	140-152

International Journal of Advance and Applied Research
www.ijaar.co.in
ISSN – 2347-7075 Impact Factor – 7.328
Peer Reviewed Bi-Monthly
Vol.3 No.2 Sept – Oct 2022

FEATURE AND USE OF OPEN SOURCE SOFTWARE FOR LIBRARY

Mr. Satish K. Chandel[1] Dr. Kishorsingh R. Chungade[2]
Research Scholar, Librarian, Shree Pandharinath Arts & Commerce College, Narkhed.
Research Supervisor, Librarian, Government Vidarbha Institute of Science, & Humanities (Autonomous), Amravati, (MS), India.
Corresponding Author- Mr. Satish K. Chandel
Email:- satish1chandel@gmail.comDO

Abstract:

There is various open source software available for the library applications. Open source software can manage the library repository system, which enhance the quality of any institutional library. It has made easy the library automation system. In this study researcher has explain the definition, short history, feature and advantages of the open source software. There is various kind of open source software for the library. In this study researcher has mainly focused on the study of Koha, Dspace, Greenstone, Fedora, Eprint open source software.

Introduction:

Information Communication Technology changed the face of the world. Information Technology affects the life of people. It also affected the library professional. Now day library are facing the new challenges of digital era. Because of the digital information, traditional way of library automation and management has been changed. Open source software has provided an opportunity to library to change its automation and services. Library automation and management became easier for the library and library staff, and for users. It reduces the stress of the librarian professional and the users also. Because of the changing climate books are also changes its form. For the management of such resources library need to take the advantages of available software. There is different software available for library automation and services such as Koha, Greenstone, DSpace, Newgenlib, Eprint, Fedora, Invenio. Open Source software helps library construction and administrations. It has provided lot of opportunities to capture, catalogue, storage,.

Keyword: Open Source Software

Objectives:

1. To study about the Open Source Software
2. To study about the feature of Open Source Software
3. To study about the need of Open Source Software to library.
4. To study about the usefulness of open source software for the library

Methodology:

For this study primary and secondary data has been used. For the present study various types of data has been use such as e-journals, reports, books, e-papers. Data has been collected from the given sources and find out the advantages, disadvantages, history and feature of particular software.

Open Source Software:

The term "Open Source Software" (OSS) refers to computer applications and operating systems released under terms allowing users to use, modify, or redistribute the software in any way they see fit, without requiring users to pay the creators a fee. It is known as "open source" because the source code – the programming instructions that make the software function – is made available for examination or alteration along with the ready – to – use software itself. (Puckett, 2018)

Need Of Open Source Library software:

Open Source Software helps library in different activities and it makes easier the library activities and the method of housekeeping. It helps library in acquisition, circulation, cataloging and management of different types of material available in the

2021

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | 2278-9308 August, 2021

Impact Factor -(SJIF) -7.675,Issue NO, 310 (CCCX)

महिला सबलीकरण आणि स्त्री पुरुष समानता

सहा प्राध्या. पवन महंत

(राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख) श्री पंढरीनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड

मो.:– ९८२३८६३९२९

प्रस्तावना

स्त्री सशक्त तर आधीपासूनच होती. त्यांची शक्ती, शौर्य, बुद्धी यांची प्रचीती देवांपासून सर्वांनाच होती. पुराणामध्येही स्त्री शक्तीला वंदन केले आहेत. स्त्री ही अनादीकाळापासून शक्ती स्वरूपात आहे. बदलत्या परिस्थितीत त्याची परिभाषा जरूर बदलली आहे. राक्षसांचा संहार असो नवरात्रोत्सवाचे नऊ दिवस म्हणजे स्त्रीशक्तीचा जागर. समाजात महिलांना स्वायत्तता, सुरक्षा व संरक्षण देण्यासाठी सबलीकरणाचे अभियान राबविण्यास सुरुवात करतोय स्त्रियांना मदत करणाऱ्या अनेक योजना आणून आम्ही महिलांचे सबलीकरण करत आहो असा प्रचार केला जातो. पण याच वेळी या समाजाला प्रश्न विचारावासा वाटतो, खरंच भारतातील महिला अबला आहेत का? ज्यामुळे आपण तिला सबला बनविण्याचा प्रयत्न करत आहोत आणि खरंच महिलांचे सबलीकरण होते आहे का?

संपूर्ण जगात भारताची ओळख भारतीय संस्कृती, परंपरा, अध्यात्म्य व भौगोलिक आणि भाषिक विविधता यामुळे ओळखला जातो. ही नाण्याची एक बाजू झालीय पण हाच देश जगभर पुरुषप्रधान संस्कृतीसाठीही प्रसिद्ध आहे. तसे बघितले, तर भारतात महिलांना आदिशक्तीचे रूप मानून पुरातन काळापासून पूजनीय मानले गेलेले आहे. त्याच वेळी याच भारत देशात महिला चार भिंतीच्या आत आणि समाजात अनेक बंधनामध्ये अडकून पडल्या आहेत. त्यांना पुरुषांपेक्षा दुय्यम स्थान दिले जाते. त्यांचे अधिकार व विकास यापासून त्यांना पूर्णपणे दूर केले जाते. तरीसुद्धा येथे स्त्री–पुरुष समानतेच्या गोष्टी बोलल्या जातात. महिलांच्या स्वातंत्र्य व अधिकाराविषयी कळकळ व्यक्त केली जाते. अनेक संस्था आणि प्रत्येक राजकीय पक्ष स्त्री विकासाच्या आणि त्यांच्या सबलीकरणाच्या घोषणा करतांना दिसतात.असे असतानाही निर्भया कांड किंवा कोपर्डीसारख्या अमानुष अत्याचाराच्या घटना घडतात. इतकेच नव्हे तर अनेक शिक्षित कुटुंबात उच्च शिक्षित स्त्रीचा आवाज दडपला जातो. सासरच्या आणि पतीच्या अत्याचाराला कंटाळून जेव्हा उच्च शिक्षित नववधू आत्महत्या करते तेव्हा स्त्री सबलीकरणाचा प्रश्न उभा राहतो.आणि अशा वेळी आपल्यासमोर महिलांचे प्रश्न बिकट समस्या बनून उभ्या राहतात. त्यावर उपचार म्हणून समाजात महिलांना स्वायत्तता, सुरक्षा व संरक्षण देण्यासाठी सबलीकरणाचे अभियान राबविण्यास सुरवात करतोय पण याच वेळी या समाजाला प्रश्न विचारावासा वाटतो, खरंच भारतातील महिला अबला आहेत का? आणि जर भारतातील महिला खरंच इतक्या अबला असत्या तर याच भारतात राणी लक्ष्मीबाई, सवित्रीबाई फुले, सरोजिनी नायडू या स्त्रिया जन्मालाच आल्या नसत्या. आपण स्त्रियांना सबला बनविण्याचा प्रयत्न करत आहात पण खरंच महिलांचे सबलीकरण होते आहे का?

मुळातच भारतीय महिला ही कधी अबला नव्हतीच. कारण भारतीय महिला खरंच इतकी अबला असती तर आज भारतात जितके पंतप्रधान होऊन गेले त्यामध्ये सशक्त पंतप्रधान म्हणून श्रीमती इंदिरा गांधींचे नाव कधीच घेतले गेले नसते भारत हा नवदुर्गांची पूजा करणाऱ्या संस्कृतीतील स्त्रीशक्तीचा देश आहे. प्रत्येक यशस्वी पुरुषाच्या मागे एका स्त्रीचा सहभाग असतो, असे येथे म्हटले जाते. किंबहुना या समाजात घडलेले अनेक महापुरुष स्त्रीमुळे घडले. राजमाता जिजाऊ,

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पृ.
1	महात्मा गांधींचे ग्रामस्वराज्यासंबंधीचे विचार	प्रा.डॉ. बाळासाहेब जी. जोगदंड	
2	ग्रामीण विकासात गांधीजींच्या आर्थिक विचारांचे महत्त्व	प्रा. डॉ. ममता राममिलन साहू	1
3	महात्मा गांधीजींचे सत्याग्रहासंबंधी विचार	प्रा.प्रवीण कारभारी शिंदे	1
4	महात्मा गांधींचे अस्पृश्योद्धार संबंधी विचार व कार्य	डॉ. शरद बाबुराव सोनवणे	2
5	गांधी प्रणीत रामराज्य	सहा.प्रा. डी. डी. ठाकरे	3
6	महात्मा गांधीजींच्या आर्थिक विचाराची यथार्थता	प्रा.डॉ.नागोराव के.सोरे	4
7	ग्रामीण भारत सुधारण्यासाठीचे महात्मा गांधीजींचे विचार	प्रा. डॉ. छाया शशिपाल शिंदे	5
8	महात्मा गांधींजींचे सत्य आणि अहिंसा यासंबंधीचे विचार	श्री. तनपुरे संभाजी शामराव	6
9	गांधीजींच्या विचारातून सत्य व सत्याग्रह	डॉ. उल्हास रामजी राठोड	7
10	गांधीच्या दृश्टीकोनातून आर्थिक विकासाचे उद्देष	प्रा.डॉ.राजेश एम. बन्सोड	8
11	महात्मा गांधीजींच्या धर्मपत्नी – कस्तुरबा गांधी व त्यांचे कार्य	प्रा. ज्ञानेश्वर दा. वारंगे	8
12	सत्य, अहिंसा आणि महात्मा गांधी	सहा. प्राध्यापक पवन दयानंद महंत	9

सत्य, अहिंसा आणि महात्मा गांधी

सहा. प्राध्यापक पवन दयानंद महंत
श्री. पंढरीनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय,नरखेड
मोबाईल न.९८२३८६३९२९,ई–esypawanmahant3@gmail.com

प्रस्तावना:—

महात्मा गांधी हे नाव उच्चारले म्हणजे प्रथम डोळ्यासमोर उभी राहते ती त्यांची सत्य व अहिंसा या संदर्भात गांधीवादाची मूलगामी तत्वप्रणाली. सत्य त्यांच्या तत्त्वात मानवी जीवनाचा संपूर्ण सारांश समाविष्ट आहे. त्याच दृष्टीने ते धर्म समाजकारण, राजकारण, आणि अर्थकारण या मानवी व्यवहार यांच्या प्रमुख अंगात प्रामुख्याने ते आग्रह सत्याचाच धरत राहिले होते. सत्य आदर्श तत्त्वांचा शोध गांधीजींना दक्षिण आफ्रिकेतील चळवळीत लागला असे दिसून येते. सत्य अत्यंत प्रभावी अस्त्र असून त्यापुढे जुलूम, जबरदस्ती, अन्याय ची सगळीच अस्त्र निष्प्रभ ठरतात. गांधीजींनी आपल्या जीवन चारित्र्याला सत्याचे प्रयोग असे म्हटले आहे त्यातच सत्य या तत्त्वांचे महत्त्व त्यांना किती वाटत असावे असे स्पष्टपणे दिसून येते. महात्मा गांधी आपल्या सत्यच्या संकल्प देत खऱ्या अर्थाने परमेश्वराचा अखंड शोध घेत होते त्यांच्या मते सत्य आणि परमेश्वर हे दोन वेगवेगळे आहेत, हे त्यांच्या मनाला कधीच पटले नाही. भारताच्या प्राचीन संस्कृती बद्दलचे त्यांचे अविचल प्रेम हे त्यांच्या श्रद्धेतून जन्माला आलेले होते. ''सत्य हाच खरा धर्म'' असे ते मानीत. सत्य या तत्त्वावर ही त्यांची श्रद्धा इतकी व्यापक स्तरावरची होती की त्यातूनच ''सर्वधर्मसमानता'' या आदर्श तत्त्वाला त्यांच्या जीवनात अनन्यसाधारण महत्त्व होते. महात्मा गांधींच्या ''सर्वधर्मसामानता'' आणि ''ईश्वर हा एकच आहे'' अर्थात ''एकेश्वरवाद'' या दोन्ही तत्वांची निर्मिती सत्यातूनच झाली होती. यासंदर्भात गांधीजी म्हणाले होते की,''माझी सर्व कृती म्हणजे परमेश्वराच्या मांडीवर शिणलेला माथा टेकण्यासाठी केलेली प्रदीर्घ वाटचाल आहे.'' महात्माजींनी दक्षिण आफ्रिकेत अन्यायाचा

Scanned by CamScanner

2021

Impact Factor-7.675 (SJIF) ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCLXXXIII) 283 (A)

April -2021

Contemporary India's Foreign Policy

Chief Editor
Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor
Dr. R. D. Sikchi
Principal
Sitabai Arts, Commerce &
Science College, Akola

Editor
Dr. Balasaheb G. Jogdand
Dept.of Political Science
abai Arts, Commerce & Science
College, Akola

Co-Editor
Dr. Sandip B. Kale
Head, Dept. of Political Sci.
Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo
Dist. Wardha

Guest-Editor
Dr. Dipali S. Ghogare
Head, Dept. of Political Sci.
Dr. H. N. Sinha College,
Patur, Dist. Akola

B.Aadhar

This Journal is indexed in :
Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

'Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal | ISSN : 2278-9308
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII) A | April, 2021

42	भारत आणि पाकिस्तान संबंध एक विश्लेषणात्मक अभ्यास सहा प्रा. पवन गहंत	160
43	भारत श्रीलंका संबंध — प्रा. नितिन माणिकराव तिडके	165
44	भारताचे परराष्ट्र धोरण स्वरूप आणि आव्हाने निता दत्तू घडलिंग/अमित नानाभाऊ कुटे	168
45	भारतीय परराष्ट्र धोरणाचे बदलते स्वरूप — स्नेहा सोन्याबापु सोळंके	171

B.Aadhar International Peer-Reviewed Indexed Research Journal ISSN : 2278-9308
Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 283 (CCLXXXIII) A March, 2021

भारत आणि पाकिस्तान संबंध एक विश्लेषणात्मक अभ्यास

सहा.प्रा.पवन मस्के
(राज्यशास्त्र विभागप्रमुख)
श्री पंढरीनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड

प्रस्तावना

ब्रिटिश हिंदुस्थानच्या विभाजनातून भारत आणि पाकिस्तान अशी दोन स्वतंत्र राष्ट्रे निर्माण झाली. या अप्राकृतिक विभाजनातून निरनिराळ्या समस्यांची एक शृखला निर्माण होऊन त्यातून या दोन राष्ट्रात कायमची वितुष्ट निर्माण झाले. भारत आणि पाकिस्तान या दोन देशाच्या संबंधाचा विचार करता आपल्याला या दोन देशातील समस्यांचा अधिक विचार करावा लागेल. पाकिस्तानच्या निर्मितीमागील प्रमुख तत्व सांप्रदायिकता किंवा मुसलमानांसाठी पाकिस्तान हे होते. पाकिस्तानच्या निर्मितीनंतर भारत आणि पाकिस्तान यांच्यातील तणाव पूर्ण वातावरण नष्ट होऊन दोन्ही राष्ट्रात नैत्रीचे संबंध निर्माण होतील अशी भारतीय नेत्यांना आशा वाटत होती परंतु पाकिस्तानने भारताच्या संदर्भात सतत शत्रुत्वाचे नव्हे तर अगदी परंपरागत शत्रुत्वाचे धोरण अवलंबिले होते. या दोन देशात शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी अनेक करार सुद्धा करण्यात आले होते परंतु ते करार कागदावरच राहिले, आणि करार आणि शांतता प्रस्थापित झाली असती तर जगात कधी युद्ध झाले नसते. भारत–पाक विभाजनाबाबत श्रीमती सुरजित मानसिंग यांनी असे मत व्यक्त केले आहे की, "पाकिस्तान वासी लोक असे समजतात की हिंदूप्रभुत्व विरुद्ध आपले अस्तित्व टिकवण्यासाठी भारताशी आपला संघर्ष कायम असावा." धार्मिक वृत्ती, विस्तारवाद, आक्रमक प्रवृत्ती, सैनिक प्रतिष्ठान व संघर्षाची आवडही पाकिस्तानी राहण्याची प्रवृत्ती लक्षात घेता भारत–पाक संबंध नेहमीच संघर्षाचे राहिले आहेत. परंपरागत शत्रू म्हणून या दोन्ही राष्ट्राकडे पाहिले जाते. वस्तुत: भारतीय उपखंडात भारत व पाकिस्तान ही दोन राष्ट्रे एकत्र आणली असती तर त्यांनी आंतरराष्ट्रीय शांततेच्या कार्यास फार मोठा हातभार लावला असता असे मत सर जफरुल्ला खान यांनी व्यक्त केले आहे. पण तसे झाले नाही आणि हे अगदी खरे आहे कारण या दोन्ही राष्ट्रांनी प्रचंड शक्ती, पैसा, सामर्थ्य, आणि वेळ या दोन्ही राष्ट्रांनी एकमेकांविरुद्ध वापरले आहे. या दोन्ही राष्ट्रात अनेक समस्यांचा डोंगर उभा असतांना या दोन्ही राष्ट्रांचा प्रचंड पैसा सैनिकी सामर्थ्य आणि लष्करावर खर्च होतो. नुकतेच उदा. सांगायचे झाल्यास भारताने आताच फ्रान्स कडून राफेल नावाचे अत्याधुनिक पाच लढाऊ विमानांची खरेदी केली. आणि ज्या दिवशी ही विमाने भारतात आली त्या दिवशी संपूर्ण पाकिस्तान मध्ये गुगल वर या विमानांन विषयी माहिती शोधण्यात आली अर्थात भारतात कोणतीही महत्वाची घटना घडल्यास त्याचा प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष परिणाम पाकिस्तान मध्ये होतो. परंतु जर या दोन राष्ट्राचे संबंध खऱ्या अर्थाने सलोख्याचे असते तर या दोन्ही राष्ट्रांच्या विकासात फार मोठा हातभार लागला असता. साधे उदाहरण सांगायचे झाल्यास जेव्हा घरातील दोन भावंडामध्ये एकवाक्यता मैत्री किंवा सलोख्याचे संबंध नसतात तर त्या घरची प्रगती पाहिजे त्या प्रमाणात होऊ शकत नाही हे वास्तवदर्शी आहे. तसेच सुरक्षितता व स्वातंत्र्य या बाबतीत सारखेच प्रश्न उभरत देशांना परस्परसंबंधात वितुष्ट निर्माण करण्यात कारण ठरले आहे. भारत व पाक विभाजनातून जे वादग्रस्त प्रश्न निर्माण झाले त्याचे सामान्य वर्गीकरण पुढीलप्रमाणे करता येईल.

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA

DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE

DR. RATAN V. RATHOD GAURAV SAMITI

AADHAR SOCIAL RESEARCH & DEVELOPMENT TRAINING INSTITUTE, AMRAVATI

Certificate of Publication

Impact Factor 7.675 ISSN 2278-9308

This is to certify that Prof./Dr./ Mr./Mrs./Ms.

सहा प्रा पवन महत

of (राज्यशास्त्र विभागप्रमुख) श्री पद्मनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड

has published a paper on भारत आणि पाकिस्तान संबंध एक विश्लेषणात्मक अभ्यास

in B. Aadhar Peer Reviewed & Referred Multidisciplinary International Indexed Research Journal Special Issue on "Contemporary India's Foreign Policy" published on Dated 10th April 2021

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati

Dr. Balasaheb G. Jogdand
Coordinator
UG & PG Dept of Political Science
Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola

Dr. R. D. Sikchi
Principal
Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola

Scanned by CamScanner

Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne Smruti Arogya & Shikshan Prasarak Mandal's
SAHAKAR MAHARSHI LATE BHASKARRAO SHINGNE ARTS COLLEGE, KHAMGAON, DIST. BULDANA

Yeshwant Rural Education Society's
YESHWANT MAHAVIDYALAYA, SELOO, DIST. WARDHA

Jointly Organised

Impact Factor - 7.675

ISSN - 2278-9308

One Day National Interdisciplinary E-Conference on

WOMEN'S EMPOWERMENT : ISSUES & CHALLENGES

Certificate of Publication

This is to certify that Prof./Dr./ Mr./Mrs./Ms. सहा. प्राध्या. पवन मडत

of (राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख) श्री पडगीनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड

has published a paper on महिला सबलीकरण आणि स्त्री पुरुष समानता

in B. Aadhar Peer Reviewed & Referred Multidisciplinary International Indexed Research Journal Special Issue on "Women's Empowerment : Issues & Challenges" published on Dated 27th Aug. 2021.

(signature)	(signature)	(signature)
Prof. Virag S. Gawande	**Dr. Archana S. Dahane**	**Dr. Nilima D. Deshmukh**
Director Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati	Officiating Principal Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo	Principal Sahakar Maharshi Late Bhaskarrao Shingne Arts College, Khamgaon, Dist. Buldana

(signature)	(signature)	(signature)	(signature)
Mr. Gopal S. Rakhonde	**Dr. Sandip B. Kale**	**Mr. Arjun N. Khobragade**	**Mr. Sandip A. Lande**

Antyoday Mission

JEEVAN VIKAS MAHAVIDYALAYA, DEVGRAM

Tah.Narkhed, Dist. Nagpur – 441 301 (M.S.)
ISO 9001: 2015 Certified
(NAAC Accredited in Cycle-II at "B++" Grade, CGPA 2.93)
Permanent affiliated to Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur

ICSSR Sponsored
Two Day National Seminar
on
Terrorism :
Issues and Challenges

December 10-11, 2021

CERTIFICATE

This certificate is proudly awarded with compliments to

Prof./Dr./ Mr./ Mrs. Pawan Dyanand Mahant

Of Shri Pandharinath Arts & Commerce College, Narkhed.

For his / her active participation in the National Seminar.

He/ She has presented paper entitled

"आतंकवाद एक जागतिक समस्या आणि आव्हान"

He/ She worked as Chairperson / Resource Person/ Invited Speaker/ Rapporteur for

____

Dr.Mangesh G. Acharya
Organizing Secretary

Dr.Devendra S. Bhongade
Convener & Principal, JVM

Scanned by CamScanner

CONTENTS

41 लोकशाही समोरील दहशतवाद
चंद्रमणी काशीनाथ भोवते 191

42 काश्मीरमधील दहशतवादाची भूमिका
डॉ. शीला संजय खेडीकर 199

43 जागतिक दहशतवादाचा समाजावर आर्थिक, सामाजिक व मानसिक परिणाम एक अभ्यास 206
डॉ. देवेंद्र बी. बोरकुटे

44 आंतरराष्ट्रिय दहशतवाद आव्हान आणि वैश्विक शांती एक विश्लेपणात्मक अध्ययन 212
डॉ. हरिशचंद्र पी. पारघी

45 दहशतवाद: भारताच्या राष्ट्रीय सुरक्षे समोरील एक आव्हान 218
डॉ. संजय काशिनाथ पाटील

46 आतंकवाद एक जागतिक समस्या आणि आव्हान 223
सहा. प्राध्या. पवन दयानंद महंत

47 दहशतवाद व जगापुढील आव्हाने – एक दृष्टीक्षेप 231
Dr. Dipak G. Arajpure

48 भारतीय उपखंडात दहशतवादाने निर्माण केलेले प्रश्न, आव्हाने आणि उत्तरे 237
डॉ श्रीनिवास भोंग

49 दहशतवाद: शांततेसमोरील गंभीर आव्हान 243
डॉ. हनुमंत कुरकुटे

50 ग्रामीण वैचारीक दहशतवाद मोडुन काढण्यात ग्रामगीतेचे योगदाण 253
प्रा.डॉ. प्रशांत रा. देशमुख

Scanned by CamScanner

आतंकवाद एक जागतिक समस्या आणि आव्हान

सहा. प्राध्या. पवन दयानंद महंत राज्यशास्त्र विभागप्रमुख, श्री पंढरीनाथ कला वाणिज्य महाविद्यालय, नरखेड

सारांश :-

आज आतंकवादाची समस्या ही फक्त भारतापुरती मर्यादित राहिलेली नसून आंतरराष्ट्रीय स्वरूप प्राप्त झाले आहे. या दहशतवादामुळे भारताचीच नव्हे तर संपूर्ण राष्ट्रांची अंतर्गत सुरक्षा शांतता आणि सुव्यवस्था धोक्यात आली आहे. इंग्लंड अमेरिका सारख्या बलाढ्य राष्ट्रांवर सुद्धा आतंकवादी हल्ले झालेले आहेत आतंकवादी हिंसात्मक मार्गाचा अवलंब करतात. यामध्ये अनेक निरपराध लोकांचा जीव जातो मोठ्या प्रमाणात देशाच्या आर्थिक नुकसान होते. दिवसेंदिवस आतंकवादी कारवायांमध्ये वाढ होत आहे. शस्त्राचा धाक दाखवून किंवा मानवी बॉम्बचा वापर करून वैयक्तिक व सामूहिक हत्या ते घडवून आणतात. 11 सप्टेंबर 2001 रोजी अमेरिकेच्या वर्ल्ड ट्रेड सेंटरवर आतंकवाद्यांनी हल्ला करून 110 मजली इमारत नष्ट केली. या हल्ल्याने आतंकवादाचे भीषण रूप जगासमोर आले. सध्या जगातील अनेक राष्ट्रे आतंकवादाच्या तणावाखाली वावरत आहे.योन्नाह अलेक्झांडर यांनी 1990 च्या दशकात "दहशतवादाचे दशक" म्हटले होते परंतु त्यानंतरच्या काळातही दहशतवादी कारवायांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर वाढ झाली. आतंकवादाची समस्या आधुनिक वाटत असली तरी तिची बीजे थेट प्राचीन ग्रीक संस्कृतीत आढळतात. ग्रीक संस्कृतीत टेरान्ट या दहशतवादी शासकांची कारकीर्द प्रसिद्ध आहे. अरिस्टोटलने सुद्धा जुलूम तंत्र हा शासनाचा विकृत प्रकार सांगितलेला आहे. मध्ययुगात जुलमी शासकांची अनेक उदाहरणे दिसून येतात. दहशत पसरवून शासन करणे त्यातच त्यांना समाधान वाटे. वर्तमानकाळात आंतकवादी हल्ले हे केवळ इंग्लंड, अमेरिका फ्रान्स या राष्ट्रानवरच झाले नसून भारत, श्रीलंका, अफगाणिस्तान, पाकिस्तान, बांगलादेश ही राष्ट्रे तर आतंकवादाच्या समस्येने अतिशय त्रस्त आहे.आज तर कित्येक आतंकवादी संघटनांनी सर्वसामान्य माणसांच्या मनात दहशतच निर्माण केली नाही तर दहशतीच्या आधारावर संपूर्ण राष्ट्र काबीज केले आहे. याचेच उदाहरण सांगायचे झाल्यास सीरियामधील इसीस ही आतंकवादी संघटना आणि अफगाणिस्तानमधील तालिबानी संघटना. इतकेच नव्हे तर पाकिस्तानस्थित कित्येक आतंकवादी संघटना आतंकवादाच्या आणि दहशतीच्या आधारावर भारतापासून काश्मीरला वेगळे करण्याचा प्रयत्नात आहे. त्यामुळे या आतंकवादाच्या समस्येने जगासमोर एक जागतिक आव्हान निर्माण केले आहे.

Scanned by CamScanner